

- צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה

- עכורה הייתה החבית וציללנו אותה

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שְׁמֵעוֹן וְאֶל־לֹוֹי עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישׁנִי בַיָּשֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי וּבַפְּרָזִי וְאֲנִי מִתִּי מִסְפָּר וְנֶאֱסָפוּ עָלַי וְהַכְנִינִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וְבִיתִי: וַיֹּאמְרוּ הַכְּזוֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחֹותֵינוּ: (בראשית לד ל-לא).¹

בראשית רבה עט ב – ויבוא יעקב שלם עיר שכם

"שיר המעלות רבת צררונני מנעורי יאמר נא ישראל" (תהלים קכט א) - אמר לו הקב"ה: ויכלו לך? אמר לו: "גם לא יכלו לי" (שם) - "ויבא יעקב שלם". "ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם" (תהלים קכא ח). "ישמר צאתך" - "ויצא יעקב". "ובואך" - "ויבא יעקב שלם".²

בראשית רבה פ ח – אין רמיות דברים, אבל המעשה?

"ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה" (בראשית לד יג). אמר ר' שמואל בן נחמן: מה אתה סבור רמיות דברים יש כאן? ורוח הקודש אומרת: "אשר טמא את דינה אחותם".³

בראשית רבה פ יב – וויכוח מעשי או מוסרי?

"וויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי". רבנן אמרי: צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה!⁴ מסורת היא בידי הכנענים שהן עתידין ליפול בידי, אלא שאמר הקב"ה: "עד אשר תפרה ונחלת את הארץ" (שמות כג ל)⁵ -

¹ לא די במעשה דינה עצמו, אלא שבסופו גם מתגלה ויכוח פנימי קשה בין יעקב לבניו (לפחות חלקם), בדבר טיבה המעשי והמוסרי של הנקמה שעשו באנשי שכם.

² בסוף פרק לג נראה שהנה יעקב התפייס עם עשו ומגיע למנוחה וגם לקצת נחת ונחלה, ככתוב: "ויבוא יעקב שלם עיר שכם ... ויקן את חלקת השדה ...". הדרשן מתאר מצב רגוע זה בעזרת פרקים קכא וקכב בתהלים: "רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה'". ראה גם שבת לג ע"ב: "ויבא יעקב שלם - ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו". ורש"י בפרשתנו על הפסוק מרחיב: "שלם בגופו - שנתרפא מצליעתו. שלם בממונו - שלא חסר כלום מכל אותו דורו. שלם בתורתו - שלא שכח תלמודו בבית לבן". ראה דברינו [ויחן את פני העיר](#) בפרשה זו והנה, קפץ עליו רוגזה של דינה (על משקל דברי המדרש ורש"י בתחילת פרשת וישב: קפץ עליו רוגזו של יוסף) והשקט והשלווה ממנו והלאה. אנו נבקש להתמקד לא במעשה דינה עצמו, כי אם בוויכוח הפנימי בתוך משפחת יעקב שבא בעקבות מעשה זה. בדרכנו זו, נסתמך, בחלק המדרשי, בעיקר על פרשה פ בבראשית רבה בפרשתנו. ראה שם פרשה זו במלואה והשווה אותה עם פרשה עט הקודמת: "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז" (איוב פרק ג פסוק כו).

³ פעמיים נזכרת המילה מרמה ("במרמה") בכל התורה ושתיהן בספר בראשית. האחת בקשר ליעקב: "בא אחיך במרמה" והשניה כאן בקשר לבני יעקב. זו של בני יעקב, קלה יותר בעיני המדרש. בפרשת הברכה שלקח מעשו, באים המדרש והפרשנים בחשבון עם יעקב. ראה דברינו בא אחיך במרמה בפרשת תולדות. אך לגבי בני יעקב, כבר המקרא מדגיש שהייתה להם סיבה טובה לעשות כן: "אשר טמא את דינה אחותם". אך אם זו סיבה להצדקת המרמה בדיבור (ראה פירוש רמב"ן לפרק לד פסוק יג: "כי כולם הסכימו לדבר לו במרמה בעבור הנבלה שעשה להם"), האם זו גם סיבה למעשה ההרג של עיר שלימה? גם אם מרמה אין כאן, השאלה המוסרית והמדינית אם מעשה הנבלה שעשה שכם בדינה מצדיק את הריגת אנשי העיר כולם, במקומה עומדת. מה גם שיעקב עושה כאן את צעדיו הראשונים בחזרתו לארץ ולאחר שיצא שלם מהמפגש עם עשו. זאת ועוד, כאן יעקב הוא בעל הדברים. אמנם, לא הייתה לו סיבה טובה לרמות את אביו כמו בניו את אנשי שכם, אבל מאידך הוא גם לא הרחיק לכת וסופו שגלה (ראו דברינו [ויברח יעקב](#) בפרשת ויצא). אדרבא, תחילת הפרשה מעידה עד כמה הוא מנסה לשוב ולהתפייס עם עשו ולא למתוח את החבל. מקצת ממדרשי פיוס אלה הבאנו בדברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשה זו בשנה האחרת.

⁴ זו הטענה הבסיסית של יעקב כנגד בניו (בלשון המדרש): "צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה". האם זו רק טענה מעשית, מדינית ביטחונית, או שמא גם טענה מוסרית ערכית? ראה פירוש אבן עזרא בראשית מט ו: "אמר לשניהם עכרתם אותי, ובאמת כי הסתכן יעקב וביתו על ידם. לולי חיתת אלהים היו מסבבים להשחית הכל". זו נראית כטענה מעשית בלבד.

⁵ פסוק זה לקוח מספר שמות, סוף פרשת משפטים, בפרשה המתארת את המלאך אשר ילך לפני בני ישראל בכניסתם לארץ. "כִּי־יֵלֵךְ מִלֶּאכִי לְפָנֶיךָ וְהִבִּיאֲךָ אֶל־הָאֱמֹרִי וְהַחֲתִי וְהַפְּרָזִי וְהַכְּנַעֲנִי הַחַי וְהַיְבוּסִי וְהַכְּחַדְתִּי: ... מֵעַט מֵעַט אֲנַרְשְׁנוּ מִפְּנֶיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרָה וְנַחֲלֶתְךָ אֶת־הָאָרֶץ". הוא המלאך הראשון, טרם חטא העגל, ולא כמלאך השני שמה מתנגד לו מאד כמתואר בפרשת כי תשא (שמות פרק לג). ראה דברינו [הנה אנכי שולח מלאך לפניך](#) בפרשת משפטים. השימוש שהדרשן עושה כאן בפסוקים מספר שמות מתיאור תהליך הכניסה לארץ ישראל אחרי מתן תורה (וכאמור לפני חטא העגל) אומר דרשני. האם רק שאילת פסוק כאן, או שמא רעיון יסודי שחזרת יעקב לארץ אבותיו יכלה להיות ההתיישבות האמתית, המובטחת בארץ ישראל לולא אירע מה שאירע (וגלות מצרים מה תהא ליה?). סתם הדרשן ולא פירוש לנו כוונותיו.

בשישים ריבוא.⁶ אמר רבי יהודה בר סימון: עכורה היתה החבית וציללנו אותה. "ויאמרו הכזונה יעשה את אחותנו" – אמרו: מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר?⁷ מי גרם? "ותצא דינה".⁸

בראשית רבה פרשה פ סימן ב – הכזונה יעשה את אחותנו?

"וכחכי איש גדודים חבר כוהנים דרך ירצחו שכמה, כי זימה עשו" (הושע ו ט) - כשם שהליסטים הללו יושבים על הדרך והורגים בני אדם ונוטלים ממונם, כך עשו שמעון ולוי לשכם?⁹ תלמוד לומר: "חבר כוהנים" - כשם שהכוהנים הללו נחברים על הגורן ליטול את חלקם, כך עשו שמעון ולוי לשכם, שנאמר: "דרך ירצחו שכמה" - מדרך רצחו שמעון ולוי לשכם: "הכזונה יעשה את אחותנו".¹⁰ אמרו: מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר?

11

ומי גרם? "ותצא דינה בת לאה".¹²

בראשית רבה פרשה פ סימן י – יעקב מסוכך על בניו¹³

שמואל שאל ללוי בר סיוסי: אמר לו: מהו זה שכתוב: "ויבואו על העיר בטח" אמר לו: בטוחים היו על כוחו של זקן. לא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה. וכיון שעשו בניו אותו מעשה, אמר: מה אני מניח את בני ליפול ביד אומות העולם? מה עשה? נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם ואמר: אם יבואו אומות העולם להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדם. הוא שהוא אומר לו ליוסף: "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי וביקשתי". והיכן מצינו שנטל אבינו יעקב חרבו וקשתו? בשכם.¹⁴

פירוש אור החיים בראשית לד לא – פשר תשובת בני יעקב לאביהם

⁶ המשך טיעונו של יעקב מרכיבים מאד את תחילת דבריו ונראה שהוא מתמקד (הכל לפי המדרש) בצד המדיני מעשי: זה לא הזמן, עדיין מתי מספר אנחנו ולא הגיעה השעה של "תפרה ונחלת את הארץ". במצבנו היום, אפילו לרשת את שכם לא נוכל אז למה כל ההרג? ואמנם אחרי כל העניין יעקב מדרים לבית אל ומשם אל חבל יהודה ואל חברון מגורי אביו. בני יעקב אינם מתיישבים בשכם ואינם מממשים את חלקת השדה שקנו שם. ראה מדרש תהלים (בובר) מזמור קה: "בהיותם מתי מספר כמעט וגרים בה. אמר הקב"ה: עד אשר תפרה - בשישים ריבוא, ונחלת את הארץ. כיון שהלכו שמעון ולוי ועשו אותו מעשה בשכם, אמר להם יעקב אביהם: עכרתם אותי ... ואני מתי מספר". האם קיבל יעקב במסורת את ברית בין הבתרים? האם בניו בקשו "לדחוק את הקץ"?

⁷ תשובת בני יעקב אינה מאחרת לבוא. חבית צלולה יש כאן? חבית עכורה יש כאן! ובכלל, הבעיה היא לא רק דינה, הבעיה היא של כולנו. אם לא היינו מגיבים היה דמנו הפקר. האם זו תשובה מדינית ביטחונית או גם תשובה מוסרית ערכית?

⁸ ובל נשכח, אומר המדרש, איך הכל התחיל. מכך שהאישה לא שמרה על צניעות. ראה סימן ה בפרשה פ כאן דברי ר' תנחומא: המצטט את ספר קהלת (ז כח): "אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי". ודברי ר' יהושע מסכנין שם שמזכיר את בריאת האשה מהצלע. נראה שסיימות זו לא באה להכריע כדברי יעקב או בניו, אלא פשוט לציין שהכל התחיל מיציאתה של דינה.

⁹ האם נשווה את שמעון ולוי לשודדים וליסטים שמתנכלים לעובר אורח ללא סיבה ורק לשם הממון? הציטוט מפסוק זה הוא כמובן בשל אזכור שם העיר שכם בו.

¹⁰ "מדרך רצחו", מפרש א. א. הלוי: על עסקי דרך, היינו זנות שהייתה אז מצויה בדרכים (ראה מעשה יהודה ותמר), רצחו שמעון ולוי.

¹¹ מדרש יוצא בצורה נמרצת עוד יותר להגנתם של שמעון ולוי ולצידוק מעשיהם, תוך הסתמכות קצת מפותלת על פסוק בהושע, ויותר מכך, על הפסוק: "הכזונה יעשה את אחותנו?" אמר, שיש כאן טענה קשה, ובפרט בתרבות שמפרשת חילול כבוד נערה כחילול כבוד המשפחה כולה והשבט. נראה שהאחים צודקים בטענתם שהחבית הייתה עכורה וקשה לקבל את טענת יעקב שהחבית הייתה צלולה, ודאי לא אחרי מה שאירע לדינה, אבל האם הם גם צודקים בטענתם "ציללנו את החבית"? האם אפשר בכלל להציל חבית עכורה שכזו? כאן נראה שאולי יעקב צודק שבמעשה שעשו גרמו לחבית להעכיר עוד יותר!

¹² סיום זה של המדרש "מנחית אל הקרקע" את כל הדיון ה"ל. אמנם, דרכו של המדרש להשלים את הדרשה בפסוק בו פתח, ראו בסימן א שם שכל פרשה פ שם מבוססת על הפסוק: "ותצא דינה". כך כבר ראינו גם בדרשה הקודמת. אבל כאן נשמעת (לנו) חתימה זו של המדרש כבאה "להוריד לקרקע" את הוויכוח הגדול בין יעקב ובניו ולהזכיר לשני הצדדים שהכל החל בגלל מעשיה של דינה שיצאה לראות בבנות הארץ, ולפיכך גם יצרנו כאן שורה חדשה. על מידת 'אשמתה' של דינה עצמה בכל הפרשה יש כמובן לדון, אבל כאן נראה שסיום זה של המדרש בא להגביל את הוויכוח בין יעקב ובניו ולצמצמו לממדי האירוע. היה אירוע נקודתי חמור ככל שהיה ואין זה המקום והשעה לנפח ולהעצים אותו מעבר לנדרש.

¹³ אנחנו חוזרים וקוראים קטעים מפרשה פ במדרש בראשית רבה, ולא על פי הסדר שבמקור, כדאי לקרוא פרשה זו במלואה וכסדרה.

¹⁴ גם מדרש זה מבקר את מעשה שמעון ולוי ("לא היה רוצה יעקב שיעשו בניו אותו המעשה"), אבל בדומה למדרש בסימן יב לעיל, עושה זאת בשפה רכה. יעקב התנגד לנקמה באנשי שכם, אבל מרגע שיצאו למלחמה, תמך בבניו, או לפחות סיפק להם "רשת ביטחון". ניזפה וחילוקי דעות לחוד ולכידות משפחתית בעת עימות לחוד. אבל מדרשים אחרים אינם מסכימים אפילו לתמיכה חלקית זו של יעקב בבניו ודורשים ש"בחרבי ובקשת" זו תפילה, מצוות ומעשים טובים ולא נכונות להילחם (בבא בתרא כג ע"א, מכילתא בשלח פרשה ב וכן בראשית רבה צז ו פרשת ויחי). כך שגם תמיכה מעטה זו נלקחת משמעון ולוי והם לבד במעשיהם. אגב, מדרש זה שבמרכזו עומד הפסוק מפרשת ויחי: "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשת" מנסה לענות על בעיה מוסרית קשה אחרת השייכת לפרשת ויחי. כיצד ייתכן שמצד אחד תוקף יעקב את שמעון ולוי, בברכתו להם בפרשת ויחי, במילים כל כך קשות: "כלי חמס מכרותיהם ... ארוך אפם כי עז" ומצד שני משתבח בשכם שכבשו ונותן אותה דווקא ליוסף! התשובה שמדרש זה נותן היא שיעקב השתתף בסופו של דבר בכיבוש שכם, אם לא בהרג אנשי העיר ממש, לפחות במתן חגורת ביטחון לשמעון ולוי. שאלה זו שייכת לפרשת ויחי ועד שנגיע בע"ה לשם, המאיר עינינו במדרש זה, יבורך.

"ויואמרו הכזונה יעשה את אחותנו". צריך לדעת מה תשובה זו עושה למיחוש יעקב על השמדתו הוא וביתו!¹⁵ ... ואולי שיכוונו לומר שלא ירעישו (הגויים מסביב) אלא אם היו הורגים בלא סיבה, אבל הריגה זו לסיבה ראויה הייתה שלקח אחותנו בעל כורחה ועשאה זונה. או ירצה להשיב כי אדרבא, יסתכנו בין האומות כשיראו שבזוי אחד שלט בבת יעקב ופעל ועשה כחפצו ורצונו, לא תהיה לשונאיהם תקומה בין העמים.¹⁶

רמב"ם היד החזקה, הלכות מלכים פרק ט הלכה יד

וכיצד מצווין הן (בני נח) על הדינין? חייבין להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו, ולהזהיר את העם. ובן נח שעבר על אחת משבע מצות אלו יהרג בסייף. ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהיה שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו...¹⁷

רמב"ן בראשית פרק לד פסוק יג

והנה כל האחים ענו המענה הזה במרמה, ושמעון ולוי לבדם עשו המעשה, והאב ארר אפס להם לבדם ... כי המרמה הייתה באומרם להימול להם כל זכר, כי חשבו שלא יעשו כן בני העיר. ואם אולי ישמעו לנשיאם ויהיו כלם נימולים, יבואו ביום השלישי בהיותם כואבים וייקחו את בתם מבית שכם. וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם, ושמעון ולוי רצו להנקם מהם והרגו כל אנשי העיר:

ויתכן שהיה הכעס ליעקב שארר אפס על שהרגו אנשי העיר אשר לא חטאו לו, והראוי להם שיהרגו שכם לבדו.¹⁸

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: ראו הספר של יוסי עופר ויונתן יעקבס, [תוספות רמב"ן לפירושו לתורה, הוצאת תבונות תשע"ג](#), הכולל את כל השינויים והתוספות של רמב"ן לפירושו לתורה אחרי שעלה לארץ ישראל.¹⁹ בפירוש שלו לבראשית לד יג הנ"ל, בוויכוח עם הרמב"ם שמצדיק את הרג אנשי שכם, מביא רמב"ן, בתוספת שהוסיף בארץ ישראל, ציטוט של גמרא ירושלמי שמחזק את טיעונו כנגד הרמב"ם, אך ירושלמי זה אינו מצוי בידינו.

¹⁵ בשאלתו מה בעצם ענו בני יעקב לאביהם, מתעכב אור החיים גם על הצד ההלכתי, שעל פי דין תורה לא היו בני שכם חייבים מיתה. ראה דבריו שם במלואם. ולגבי הצד ההלכתי, נביא שיטות נוספות להלן.

¹⁶ תשובת אור החיים היא כפולה: מוסרית ומדינית. מוסרית, כי גם בחוקות ונורמות הגויים זנות הוא עניין חמור. כך היו גם עמים אחרים עושים ולכן הם יבינו ולא ירדפו אחרי משפחת יעקב. ומדינית, חוסר תגובה הולמת היה מסכן אותם עוד יותר. עמי האזור היו רואים בהם אנשים חלשים שלא עומדים על כבודם. ולפי המשך המסופר בתורה על יעקב ובניו וישיבתם בארץ, נראה שבני יעקב צדקו. עמי האזור לא רדפו אחרי בני יעקב והשלימו (בדיעבד) עם הרג אנשי שכם (אולי היו גם להם חשבונות איתם), יעקב ממשיך בדרכו דרומה, יושב "בארץ מגורי אביו" ובפרשת וישב אחי יוסף "רועים בשכם". אבל צדק גם יעקב שעצר בעדם (ראו סוף הערה 7 לעיל) ולא בכדי לא מתנחלים יעקב ובניו באזור שכם כולל לקת השדה שקנה במאה קשיטה. רב הנעלם על הגלוי.

¹⁷ הרמב"ם מנמק את הריגתם של אנשי שכם בכך שלא קיימו את מצוות דינין שהיא אחת משבע מצוות בני נח. זו דוגמא נדירה, לפחות ביד החזקה לרמב"ם, של פירוש לתורה אגב דיון הלכתי. רמב"ן (פרק לד פסוק יג) יוצא בחריפות נגד פירוש זה ואומר: "ואין אחרים עושים ולכן הם יבינו ולא ירדפו אחרי משפחת יעקב. ומדינית, חוסר תגובה הולמת היה מסכן אותם עוד יותר. עמי האזור היו רואים בהם אנשים חלשים שלא עומדים על כבודם. ולפי המשך המסופר בתורה על יעקב ובניו וישיבתם בארץ, נראה שבני יעקב צדקו. עמי האזור לא רדפו אחרי בני יעקב והשלימו (בדיעבד) עם הרג אנשי שכם (אולי היו גם להם חשבונות איתם), יעקב ממשיך בדרכו דרומה, יושב "בארץ מגורי אביו" ובפרשת וישב אחי יוסף "רועים בשכם". אבל צדק גם יעקב שעצר בעדם (ראו סוף הערה 7 לעיל) ולא בכדי לא מתנחלים יעקב ובניו באזור שכם כולל לקת השדה שקנה במאה קשיטה. רב הנעלם על הגלוי.

¹⁸ רמב"ן יוצא חוצץ, ללא שום מגומגום, נגד מעשיהם של שמעון ולוי ונגד הניסיונות לתת לכך הסברים הלכתיים. לא רק שאין זו הלכה שמי שלא עושה דין ייחג, אלא אפילו אם נאמר שהם חייבים מיתה כדין עובדי עבודה זרה או מגלי עריות, "אין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין". (ראה אור החיים כה-כו שלא הבין כך את הרמב"ן). זאת ועוד, בהמשך דבריו מוסיף רמב"ן ואומר: "ואולי ישבו אל ה' (אנשי שכם) והרגו אותן חינום, כי לא הרעו להם כלל. וזהו שאמר כלי חמס מכרותיהם". ואם כבר הגענו לפרשת ויחי, שם רמב"ן מגלה אמפטיה מסוימת לשמעון ולוי: "שמעון ולוי אחים - יאמר בעלי אחווה, כי יחס לבם על אחותם. ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחווה עשו מה שעשו". אך לעצם המעשה, גם שם ממשיך רמב"ן את קו הטיעון שלו ועוד מוסיף לרעיון התשובה, גם את הנימוק של חילול השם: "וכבר פירשתי (לעיל לד יג) כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס, כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בברית ונימולו, ואולי ישבו אל ה' ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם, ומן הנפש אשר עשו בחון. ועוד חרה לו שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר ויהיה חילול השם שיעשה הנביא חמס ושוד. וזה טעם בסודם אל תבוא נפשי - התנצלות שלא היה בסודם בענותם במרמה, ובקהלם לא נתייחד כשבאו על העיר והרגום" (בראשית מט ה).

¹⁹ אחת התוספות הבולטות והידועות, שנדפסה גם במקראות גדולות המצויות, הם דבריו בפרשתנו על הפסוק: "כברת הארץ לבוא אפרתה" (בראשית לה טז), הקשור במקום קבורת רחל, נושא שהיה במחלוקת גדולה בינו ובין רש"י. רמב"ן המסייר בארץ מתקן את פירושו ואומר: "זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה הוכחש הפירוש הזה". ורש"י בשבתו בצפון צרפת צדק.